

âmme'dedir (nr. 544). 2. *İmdâdü ebhû-ri'l-Kaşîd bi-baħrı ehli't-tevlîd*. Ziyâed-din el-Hazrecî el-Endelüsî'nin aruza dair *el-Kaşîdetü'r-râmîze* adlı eserinin zeyli olup bir nüshası Rabat el-Hizânetü'l-âmme'deki (nr. 292) bir mecmua içinde yer almaktadır.

E) Tarih-Coğrafya. *er-Ravzû'l-hetûn fî aħbârî Miknâseti'z-zeytûn*. Miknâs'ın tarihi, coğrafyası ve burada yetişmiş meşhur âlimlerin biyografileri hakkında bilgi veren ve defalarca basılmış olan eserin son neşri Rabat'ta yapılmıştır (1384/1964).

F) Matematik. 1. *Münyeti'l-hüssâb*. Merakeşli matematikçi İbnü'l-Bennâ'nın *Telhîşu a'mâli'l-hisâb*'ının bazı ilâvelerle nazma çekilmiş şekli olup 250 beyittir. Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Lâleli, nr. 2765/1, vr. 1-15). 2. *Buğyetü't-tullâb fî şerhi Münyeti'l-hüssâb*. 24 Ramazan 895'te (11 Ağustos 1490) tamamlanmıştır. İlk defa 1317'de (1899) taşbaskı olarak yayımlanan esere bazı hâşiyeler de yazılmıştır (*Buğyetü't-tullâb*, neşredenin ön-sözü, s. yb). Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Lâleli, nr. 2752, 2765/3) iki nüshası bulunan eserin ilmi neşri Muhammed Süveysî tarafından yapılmıştır (Halep 1403/1983) (İbn Gâzî'nin eserlerinin bir listesi ve yazma nüshaları için bk. *Fihrisü İbn Gâzî*, neşredenin girişi, s. 11-16; *İrşâdü'l-lebib*, neşredenin girişi, s. 35-40).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Gâzî, *Fihrisü İbn Gâzî: et-Te'allül bi-rûsûmi'l-İsnâd ba'de'nütkâli ehli'l-menzil ve'n-nâd* (nşr. Muhammed ez-Zâhî), Dârülbeyzâ 1399/1979, neşredenin girişi, s. 7-24; a.mlf., *Buğyetü't-tullâb fî şerhi Münyeti'l-hüssâb* (nşr. Muhammed Süveysî), Halep 1403/1983, neşredenin girişi, s. h-kb; a.mlf., *İrşâdü'l-lebib ilâ makâsidi hadîsi'l-habîb* (nşr. Abdullah M. et-Temsemânî), Muhammediyye 1409/1989, neşredenin girişi, s. 11-40; İbn Asker el-Mağribî, *Devhâtü'n-nâşir* (nşr. Muhammed Haccî), Rabat 1397/1977, s. 45-47; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-hicâl*, II, 147; a.mlf., *Cezvetü'l-iktibâs*, Rabat 1973, I, 66; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylû'l-lbtihâc*, Trablus 1398/1989, s. 581-583; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 226; İbn Zeydân, *İthâfû a'lâmi'n-nâs*, Rabat 1350/1932, IV, 2-11; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 276; Brockelmann, *GAL*, II, 311; *Suppl.*, II, 337; *İzâhu'l-meknûn*, I, 17-18; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 232; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IX, 16; Abdullah Kennûn, *en-Nübûğu'l-Mağribî fi'l-edebî'l-Arabî*, Beyrut 1395/1975, I, 218-219; a.mlf., *İbn Gâzî (Mevsû'atü meşâhîri ricâli'l-Mağrib içinde)*, Beyrut, ts.; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 288-291; a.mlf., *et-Terâtîbü'l-idâriyye* (Özel), II, 124; Saïd A'râb, *el-Kurâ' ve'l-kurâ'ât bi'l-Mağrib*, Beyrut 1410/1990, s. 69-84; J. F. P. Hopkins, "İbn Gâzî", *EL²* (İng.), III, 773; Ebû'l-Hasan Diyânet, "İbn Gâzî", *DMBİ*, IV, 352.

MEHMET ALİ SARI

İBN GİZÂHUM

(ابن غذاهم)

Ali b. Muhammed
(ö. 1284/1867)

Tunus'ta

mahallî idareye karşı başlatılan
halk isyanının lideri.

1815 yılına doğru dünyaya geldi. Batı kaynaklarında Ali ben Gedâhem olarak geçer. Babası Tehâle kazasında Mâcîr kabilesinin bedvî kadısı ve tabibi idi. İbn Gızâhum Câmî-i Kebîr'de öğrenim gördü ve kabilesinin kâidi (vali) el-Arabî (Larbi) Bakkûş'un kâtipliğini yaptı. Bir süre kadılıkta bulunduysa da daha sonra istifa etti. Tunus'ta 1857-1864 yılları arasında gerçekleştirilen bir dizi başarısız idarî, askerî, adlî ve malî reforma karşı çıkan, XIX. yüzyıl Tunus tarihinin en büyük halk ve bedvî ayaklanması sırasında önemli rol oynadı. Hazinedar Mustafa Paşa'nın ekonomik sıkıntıya çare olarak şahıs vergisi "mecba"yı iki katına çıkarma kararı üzerine patlak veren isyanın elebaşısı oldu. Ticânîyye tarikatına yakınlığı ve halka vadeleri sayesinde kabileler tarafından benimsendi. Onun liderliğinde Mart 1864'te kuzey bölgelerde başlayan isyan kısa sürede bütün ülkeye yayıldı. İsyancılar taşra yönetiminden, ağır vergilerden, mahkemelerden, suistimal ve rüşvetten şikâyet ediyorlardı. Fransa konsolosu Beauval'in de desteklediği âsilere karşı zor durumda kalan Tunus hükûmeti zaman kazanmak için önce bir kısım istekleri yerine getirdi; umumi af ilân edildi, yeni mahkemeler, bazı kanunlar ve anayasa kaldırılıp vergiler azaltıldı. Fakat bir süre sonra hazırlıklarını tamamlayan hükûmet kuvvetleri Şâban 1281'de (Ocak 1865) âsileri bozguna uğrattı. İbn Gızâhum Ceza-yir'e kaçtı. Şâban 1282'ye (Ocak 1866) kadar orada kaldıktan sonra teminat alıp Tunus'a döndüyse de tutuklanarak hapsedildi ve hapiste öldü (12 Cemâziyelâhîr 1284/10 Ekim 1867).

İbn Gızâhum'un liderliğini yaptığı bu isyan, aynı zamanda Tunus'la ilgilenen devletlerin müdahalesine zemin hazırladığı gibi Osmanlı Devleti'nin Tunus'un idaresindeki rolünü de açıklığa kavuşturmuştu. Nitekim isyanın başlangıcından itibaren gelişmeleri dikkatle takip eden Fransa, İngiltere, İtalya ve Osmanlı Devleti donanmalarını Tunus'a göndererek müda-

hale etmişlerdi. Fransa, Tunus'ta hüküm süren Hüseyinî ailesinin otoritesinin devrileceğini ümit ediyor ve pay kapmak istiyordu. İtalya, Tunus'ta en fazla tebaası olan ticarî menfaatleri yüksek bir devletti. İngiltere Tunus'taki statünün değişmesini, Fransa veya İtalya'nın hâkim olmasını istemiyordu. Osmanlı Devleti ise Tunus bir eyaleti olduğu için isyanın bastırılmasına aktif olarak yardım ediyor, Tunus ile olan bağları güçlendirmeye çalışıyordu. Bu sebeple isyanın patlak vermesi üzerine tecrübeli bir bürokrat olan Ali Haydar Efendi'yi düzeni yeniden kurmak için fevkalâde komiser olarak donanma ile birlikte Tunus'a gönderdi. 5 Zilhicce 1280'de (11 Mayıs 1864) Tunus'a varan Haydar Efendi, Hazinedar Mustafa Paşa'nın ve İngiltere konsolosu Wood'un desteğini de kazanıp ihtiyatlı bir siyaset sonucu Osmanlı padişahı ile Tunus valisi arasındaki ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesini sağlamış, Fransa ve İtalya'nın Tunus işlerine karışmasına fırsat vermemişti. Nitekim isyan bastırıldıktan sonra dört devletin donanmaları 22 Rebîülâhîr 1281'de (23 Eylül 1864) Tunus'tan ayrılmış, Ali Haydar Efendi de aynı gün İstanbul'a dönmüştü.

Bu şekilde Tunus halkı arasında Osmanlı sultanının itibarı çok artmış, Tunuslu Hayreddin Paşa, Receb 1281'de (Aralık 1864) İstanbul'a gönderilerek Bâbü'lî'de yapılan görüşmeler sonucu Osmanlı-Tunus ilişkilerini düzenleyen "emr-i sâmi" hazırlanmıştı. Bunda Osmanlı sultanının Tunus üzerindeki hükûmranlık hakları, Tunus valisinin Osmanlı Devleti'ne karşı görevleri Tunus'un idarî muhtariyeti, Hüseyinî ailesinin veraset hukuku belirlenmişti.

BİBLİYOGRAFYA :

Tunus İhtilâline Dair Makâlât, İÜ Ktp., TY, nr. 1074; İbn Ebû'd-Diyâf, *İthâfû ehli'z-zamân* (nşr. Ahmed Abdüsselâm), Tunus 1963, V, 112-133, 168-171; VI, 36 vd.; Lutfi, *Târih*, X, 108; P. Grandchamp, *Documents relatif à la révolution de 1864 en Tunisie*, Tunis 1935, I-II, tür.yer.; Béchir Slama, *L'insurrection de 1864 en Tunisie*, Tunis 1967; Abdurrahman Çaycı, "1864 Tunus İsyanında Osmanlı Komiserine Verilen Gizli Talimat", *VII. TTK Bildiriler* (1970), s. 45; Kh. Chater, *Insurrection et répression dans la Tunisie du XIXe siècle: la Mahalla de Zarrouk au Sahel* (1864), Tunis 1978; K. J. Perkins, *Tunisia*, Colorado 1986, s. 77-80; Abdeljelil Temimi, "Considérations nouvelles sur la révolution d'Ali ben Gadahem", *Revue de l'occident musulman et de la Méditerranée*, VII, Aix-en-Provence 1970, s. 171-185; P. Shinar, "İbn Gızâhum", *EL² Suppl.* (İng.), s. 387.

ATILLA ÇETİN